



**Науковий вісник Львівського національного університету  
ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького.  
Серія: Економічні науки**

**Scientific Messenger of Lviv National University  
of Veterinary Medicine and Biotechnologies.  
Series: Economical Sciences**

ISSN 2519-2701 print

<https://nvlvet.com.ua/index.php/economy>

doi: 10.32718/nvlvet-e9402

UDC 334.73.01

## **The work of Boris Martos “Theory of Cooperation” and the modern cooperative movement**

M. Shulskyi

*Stepan Gzhytskyi National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies Lviv, Ukraine***Article info**

Received 27.01.2020

Received in revised form

27.02.2020

Accepted 28.02.2020

Stepan Gzhytskyi National  
University of Veterinary Medicine  
and Biotechnologies Lviv,  
Pekarska Str., 50, Lviv,  
79010, Ukraine.  
Tel.: +38-097-569-77-12  
E-mail: Pretty\_62@ukr.net

**Shulskyi, M. (2020). The work of Boris Martos “Theory of Cooperation” and the modern cooperative movement. Scientific Messenger of Lviv National University of Veterinary Medicine and Biotechnologies. Series: Economical Sciences, 21(94), 9–16. doi: 10.32718/nvlvet-e9402**

The article examines the main components of the work of Boris Martos “Theory of Cooperation” and compares the results of research with the current state of development of the cooperative movement. The main attention was focused on the main material of the study on: the general foundations of the formation of cooperatives, the need, purpose and role of capital in their activities; basic features and principles of functioning of cooperatives; mechanism for meeting the needs of members of the cooperative; some secondary or derivative features of the cooperative. According to B. Martos, “Cooperation is one of the ways to improve the welfare of the lower strata of society by freeing them from exploitation by the capitalists. Almost every theorist of cooperation gives his more or less accurate definition of this concept. However, in order to give an accurate scientific definition of this phenomenon in society, we must first establish the basic features that characterize the cooperative, distinguishing it from other social phenomena. This spatial quote from the work of B. Martos permeates all components of his economic work, the essence and content of which was at the center of our research. Each statement and statement of B. Martos was compared with the current realities of the cooperative movement and on the basis of which it was proposed to use the work of a scientist to improve the efficiency of cooperative relations in modern economic conditions.

**Key words:** Boris Martos, cooperatives, cooperative movement, research, functioning of cooperatives, enterprise.

## **Праця Бориса Мартоса “Теорія кооперації” і сучасний кооперативний рух**

М. Г. Шульський

*Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького, м. Львів, Україна*

Проведено дослідження основних складових праці Бориса Мартоса “Теорія кооперації” і зіставлено результати досліджень із сучасним станом розвитку кооперативного руху. При цьому основна увага була сконцентрована при викладі основного матеріалу дослідження на: загальні основи формування кооперативів, необхідність, мету та роль капіталу в їх діяльності; основні ознаки і принципи функціонування кооперативів; механізм задоволення потреб членів кооперативу; деякі другорядні або похідні ознаки кооперативу. На переконання Б. Мартоса “Кооперація являє собою один із способів поліпшити добробут нижчих верств суспільства через звільнення їх од визиску з боку верстви капіталістів. Майже кожен теоретик кооперації дає своє більш або менш влучне визначення цього поняття. Проте, щоб дати точне наукове визначення цього явища в суспільстві, ми повинні раніше встановити ті основні ознаки, які характеризують кооператив, одрізняючи його від інших соціальних явищ”. Ця просторова цитата із праці Б. Мартоса пронизує всі складові його економічного твору, суть і зміст яких були в центрі наших досліджень. Кожне твердження і висловлювання Б. Мартоса зіставлялося із сьогодинішніми реаліями розвитку кооперативного руху, на основі чого було запропоновано використати напрацювання ученого для підвищення ефективності функціонування кооперативних зв'язків у сучасних умовах ведення господарської діяльності.

**Ключові слова:** Борис Мартос, кооперації, кооперативний рух, дослідження, функціонування кооперативів, підприємство.

## Вступ

**Постановка проблеми.** Розвиток кооперативного руху в сучасних умовах не задовольняє у повній мірі потреби як виробників продукції, так і її споживачів. Такий стан, як показують численні наукові дослідження, обумовлений негативною дією багатьох чинників, серед яких виділяються ті, які гальмують використання набутого досвіду функціонування кооперативних структур у минулому. Досягнення кооперації зазвичай відображені у працях видатних кооператорів минулих епох, важливе місце серед яких займає постать Бориса Мартоса (1879–1977). Його відома праця “Теорія кооперації” присвячена як теоретичним обґрунтуванням необхідності розвитку кооперації, так і практичним аспектам її функціонування. Проте напрацювання старійшини кооперативного руху в недостатній мірі вивчені і, отже, впроваджені в практику відновлення та подальшого розвитку кооперації, а це своєю чергою гальмує налагодження ефективних кооперативних зв’язків у сучасних умовах.

Таким чином, із врахуванням вищесказаного, суть постановки проблеми полягає в тому, щоб досягнення попередніх поколінь були би всебічно вивчені сучасниками та всі цінні напрацювання ефективно використані в сучасних процесах розвитку кооперативного руху.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питанням розвитку кооперації в останніх роках в Україні присвячені праці багатьох вчених. Це, зокрема, наукові доробки В. Ф. Горбоноса ([Horbonos, 1997](#)), В. В. Зіновчука ([Zinovchuk, 2001](#)), С. М. Злупка ([Zlupko, 1996](#)), М. Й. Маліка ([Malik, 2012; Malik et al., 2015](#)), Л. В. Молдаван ([Moldavan, 2000](#)), О. Г. Шпикуляка і В. А. Пехова ([Malik et al., 2015](#)), М. Г. Шульського ([Shulskyi, 2015](#)) та інших. Проте у працях сучасних науковців більшою мірою сконцентрована увага на стані розвитку кооперації в умовах сьогодення і, на наше переконання, недостатньо досліджуються і, отже, використовуються позитивні напрацювання розвитку кооперативного руху минулими поколіннями. А, як відомо, без минулого неможливо ефективно вести сучасну кооперативну діяльність і тим паче передбачити її результативний розвиток на майбутнє. Із врахуванням сказаного цілком об’єктивно виникає необхідність вивчення досягнення кооперативного руху в минулому, що і здійснено при підготовці даної публікації з використанням напрацювань відомого кооператора ХХ століття Б. Мартоса. Водночас зазначимо, що він більше відомий як державний і політичний діяч державотворчих процесів в Україні періоду 1917–1920 рр. та менш відомий і популяризований як організатор кооперативного руху. Через це ми залишили поза увагою першу складову його діяльності (вона достатньо висвітлена), а приділили увагу другій малодослідженій складовій – його внеску в розвиток кооперації.

**Постановка завдання.** Метою статті є дослідження праці відомого старійшини вітчизняної кооперації Б. Мартоса “Теорія кооперації” та обґрунтування напрямів використання напрацювань автора в сучас-

них умовах відновлення і розвитку ефективного кооперативного руху в Україні.

## Результати та їх обговорення

В Україні накопичений чималий досвід досягнень розвитку кооперативного руху минулими поколіннями кооператорів. Про це свідчать численні публікації сучасників, важливе місце серед яких займає фундаментальне видання науковців Львівської комерційної академії із залученням вчених із інших навчальних закладів України ([Ukrainski kooperatory, 1999; 2001; 2007](#)). У цих виданнях сконцентровано увагу дослідників на висвітленні життєвого шляху і діяльності окремих особистостей, які проявили себе на кооперативній ниві.

Проте дослідження життя і діяльності, хоча і дозволяє дати оцінку тієї чи тієї особистості, однак не в повній мірі відображаються її погляди на ті чи інші складові кооперації, їх важливість у функціонуванні окремих кооперативних структур, перспективні бачення їхнього розвитку тощо. Все вищезгадане найповніше відображається в наукових працях Б. Мартоса, одну з яких ми дослідили у даній публікації.

Аналізуючи наукові праці Б. Мартоса з питань розвитку кооперативного руху, можна пересвідчитися в тому, що автор повною мірою володіє основними складовими кооперації і виявляє фахове вміння використання методології дослідження її функціонування. Для підтвердження сказаного використаємо його працю “Теорія кооперації”. Даючи визначення сутності поняття “кооперація” як спільної діяльності певної групи людей, що має завдання поліпшити їхній матеріальний і духовний добробут шляхом організації кооперативів, науковець цілком логічно ставить завдання: “тоді необхідно дати точне визначення слову “кооператив” ([Martos, 2007](#)). А що необхідно зробити, щоб виконати цілком логічно поставлене завдання? Б. Мартос дає чітку і сконцентровану відповідь: “ми повинні раніше встановити ті основні ознаки, які характеризують кооператив, одрізняючи його від інших соціальних явищ” ([Malik, 2012](#)). І далі автор у певній логічній послідовності викладає ті основні ознаки, що притаманні кооперативу та відрізняють його від інших структур.

Для того, щоб чітко уявити, як Б. Мартос представив і охарактеризував складові ознаки кооперативу, ми подамо його висловлювання з цього приводу у табличних формах з використанням діалогового методу дослідження. В таблиці показано загальні основи формування кооперативів, обґрунтовано необхідність їх створення, мету та роль капіталу в налагодженні їх діяльності. Безумовно, час, що минув від періоду здійснення досліджень Б. Мартоса, вніс певні корективи у розвиток кооперації, однак основні тенденції та закономірності, що виявлені ним у процесах дослідження розвитку кооперативного руху, залишилися майже незмінними. Особливу увагу сучасників привертає твердження Б. Мартоса про об’єктивну необхідність об’єднання працюючих у певні спільні об’єднання, адже у сферах суспільних відносин відбуваються потужні процеси об’єднання підприємств у

трести, синдикати, які “намагаються захопити керування всім економічним життям”, проявляються ознаки монополізму, що послаблює конкуренцію. А відсутність конкуренції, як відомо, гальмує розвиток різних сфер суспільних відносин. Застійні явища монополізму слід усувати шляхом створення конкурентного середовища, важливою складовою якого є формування кооперативних структур.

В сучасних умовах також розвиваються процеси щодо створення крупних господарських формувань в аграрному секторі економіки – агрохолдингів, які також виявляють бажання вже в XXI столітті захопити керування всім економічним життям. До цього пророчого висловлювання додамо, що це захоплення в умовах сьогодення здійснюється в аграрному секторі економіки. Оцінки діяльності агрохолдингів вітчизняними науковцями є неоднозначні, суперечливі. В цьому можна переконатися, аналізуючи праці науковців В. Г. Андрійчука, Ю. О. Лупенка, М. Ф. Кропивка, А. Е. Данкевича та інших дослідників. Варто, до речі, зауважити, що у передових країнах світу діяльність агрохолдингів в аграрному виробництві законодавчо не передбачена.

З аналізу вищесказаного цілком логічно постає питання, а хто може зрівноважити порушену рівновагу між агрохолдингами, з одного боку, та дрібними аграрними виробниками (особисті селянські господарства, фермерські господарства та інші), які забезпечують більше половини виробництва аграрної продукції в Україні, з іншого? При цьому варто врахувати, що малі вітчизняні аграрні виробники виробляють ті види сільськогосподарської продукції, які майже не проду-

кують агрохолдинги. Це, зокрема, трудомістка аграрна продукція (овочеві та плодово-ягідні культури, картопля), яка вкрай необхідна населенню. Отож, відповідь на поставлене вище питання – саме у площині взаємовідносин малого і крупного аграрного виробництва. Проте кожне дрібне господарське утворення не здатне самостійно протистояти крупному, а ось об'єднання їх може вирішувати ці завдання. З цього приводу заслуговує уваги твердження Б. Мартоса, що “тільки шляхом об'єднання може боротися працюючий люд проти визиску”. І це об'єднання може забезпечити захист інтересів працюючих насамперед шляхом розвитку ділових і, що найголовніше, ефективних кооперативних зв'язків.

Отже, період, в якому жив і творив Б. Мартос, і наш, в якому ми досліджуємо його кооперативну діяльність, мають більше спільних, ніж відмінних ознак. Особливо актуальним для розвитку кооперативного руху в сьогоденні умовах є його твердження про те, що саме в кооперативному об'єднанні “можуть захистити свої інтереси споживачі, себто передусім знову ж таки ті самі селяни, ремісники, робітники, всі хто належить до нижчих клас суспільства”. Вчитуючись у цю Мартосову цитату, усвідомлюєш – наскільки вона об'єктивно відображає сьогоденню реальну дійсність в усіх її проявах. Дійсно, в сучасних умовах переважна більшість населення України є збіднілою, що ледь зводить кінці з кінцями для забезпечення свого існування й саме тому належить до “нижчих клас суспільства”. Отже, періоди дослідження різні, а соціальне становище народу майже однако-ве.

**Таблиця 1**

Загальні основи формування кооперативів, необхідність, мета та роль капіталу в їх діяльності (Martos, 2007)

№	Питання, сформувані нами	Відповіді з тексту вищевказаного джерела
1	Що являє собою кооператив і його роль для працюючих?	Насамперед, кооператив є об'єднання. Тільки шляхом об'єднання може боротися працюючий люд проти визиску. Кожен, зокрема, робітник цілком безсилий проти капіталіста, тільки шляхом об'єднання, а не кожен зокрема, можуть захистити свої інтереси... ті самі селяни, ремісники, робітники, всі, хто належать до нижчих клас суспільства
2	Чим обумовлена необхідність об'єднання працюючих?	Ця необхідність об'єднання працюючих особливо ясною стала за останні часи, коли утворилися могутні об'єднання підприємців, – трести, синдикати, – що намагаються захопити керування всім економічним життям, що, ослаблюючи конкуренцію, досягають монопольного становища на ринку
3	Чи всяке об'єднання є кооперативом?	Але не всяке об'єднання можна назвати кооперативом: кооператив од інших об'єднань одрізняється насамперед персональним принципом: кооператив – це об'єднання людей, осіб, а не капіталів
4	Яка мета об'єднання людей у кооператив?	Для поліпшення добробуту, для ліпшого задоволення всіх матеріальних і духовних потреб. Отже, кооператив належить до організації економічного характеру
5	Яка мета кооперативу?	Кооператив має поліпшити добробут своїх членів; мета його егоїстична; допомогти своїм членам... це є лише його ознака, якою він одрізняється од них
6	Яка роль добровільності та примусу в кооперативі?	В кооперативі немає жодної балачки про примус: кожен добровільно вступає в нього і так само добровільно може там залишитись чи вийти, керуючись своєю вигодою. Отже, кооператив є вільне об'єднання, збудоване на вигоді кожного
7	Яку роль у розвитку кооперативів відіграє капітал?	В кооперативі капітал грає другорядну роллю, а на перший план ставиться особа, її потреби, її інтереси; отже, розмір внесеного капіталу в кооперативі не повинен впливати на права члена

Невдачі у розвитку сучасного кооперативного руху пояснюють ще й тим, що у багатьох випадках як реформатори, так і ті, хто забезпечують реалізацію

реформаторських ідей не повною мірою розуміють передусім, що таке кооператив? З цього приводу варто нагадати висловлювання, яке панує серед народу і

твердить, що люди часто плутають і не розрізняють святого та грішного. Так, зокрема, поява будь-якого об'єднання у тій чи іншій частині України іменується передусім кооперативом. А це, за твердженням Б. Мартоса, не всяке об'єднання є кооперативом і кооператив відрізняється від інших об'єднань насамперед персональним принципом, суть якого полягає в тому, що кооператив – це об'єднання людей, осіб, а не капіталів. У наших умовах мало хто враховує цю кардинальну ознаку функціонування кооперативу і дійсно ставить на перше місце суми капіталів, а не об'єднання людей. І ще варто врахувати Мартосове твердження про те, що кооператив належить до організацій економічного характеру, а всякі політичні забарвлення кооперативних структур слід усувати. Мета кооперативів не в одержанні зиску, а в задоволенні потреб членів кооперативу. Вони позбавлені примусу і діють добровільно на засадах вигоди, а капітал відіграє другорядну роль, а на перший план ставиться особа з її насущними потребами, інтересами і побажаннями.

Неабиякий інтерес для розвитку кооперативного руху в умовах сьогодення становлять висловлювання Б. Мартоса щодо основних ознак і принципів функціонування кооперативу. Матеріали, що подані в таблиці 2, відображають його погляди на ці складові кооперативу. Їх можна згрупувати у дві групи. До першої належать питання 1–3 і відповіді на них, а до другої – відповідно питання 4–7 та відповіді на них. Отож, насамперед Б. Мартос порушує питання щодо фундаментального принципу функціонування кооперативу в будь-яких періодах розвитку кооперації – рівноправності. Цінними твердженнями науковця є те, що він не тільки вказує на важливість цього принципу для розвитку кооперативного руху, а й дає можливість нащадкам зрозуміти його суть. І можна у повній мірі погодитися із Мартосовим твердженням про те, що рівні обов'язки несуть однакову відповідальність. Це повинно бути аксіомою розвитку кооперативного руху, і недотримання її вимог веде до занепаду всяких кооперативних зв'язків.

**Таблиця 2**

Основні ознаки і принципи функціонування кооперативу (Martos, 2007)

№	Питання, сформувані нами	Відповіді з тексту вищевказаного джерела
1	Що варто розуміти під рівноправністю членів кооперативу?	Слово “рівноправність” треба розуміти якнайкраще, себто члени кооперативу мають в ньому не тільки рівні права, але й також рівні обов'язки і несуть за нього однакову відповідальність
2	Як діє принцип рівноправності в кооперативі?	Принцип рівноправства настільки послідовно проводиться в життя, є настільки характерною ознакою кооперативу, що навіть нові члени... користуються в ньому такими ж правами, як і ті, хто вклав ініціативу та енергію при його заснуванні
3	Яка роль принципу самопомоги в кооперативі?	Важливою ознакою кооперативу варто вважати принцип самопомоги. Об'єднані в кооперативі особи намагаються поліпшити свій добробут, не покладаючись на чийсь допомогу. Сила кооперативу – в самодіяльності; через те кооператив не потребує від когось допомоги
4	Як ставиться Б. Мартос до допомоги кооперативу з боку держави?	Ні один справжній кооператив не дивиться на державну допомогу як на щось необхідне для свого розвитку; коли він має на увазі підвищити добробут своїх членів, задовольнити їхні потреби, то сподівається зробити це тільки своїми силами
5	Яка все-таки державна допомога потрібна кооператорам?	Більшість кооператорів не так вороже ставляться до державної допомоги, але й вони уявляють собі цю допомогу головним чином у формі кредиту, позички, а не безповоротних субсидій... і це треба вважати за явище випадкове, яке не може служити ознакою кооперативу
6	Чого вимагає кооператив від своїх членів?	Він вимагає від них праці, ініціативи, а також і матеріальних жертв, хоч би й тимчасових: уже сам пай є жертва, хоч і посильна
7	Хто шукає порятунку в кооперативі?	В кооперативі шукають порятунку якраз незаможні люди, для яких і незначна сума має велике значення, тим більше, що кооператив з початку свого існування не завжди може дати великі вигоди, а пізніше ці вигоди збільшують персональну зацікавленість членів справами кооперативу

Велике значення у своїх дослідженнях щодо функціонування кооперативу Б. Мартос надає принципу самопомоги, стверджуючи, що особи, об'єднані в кооператив, мають на меті забезпечити свій добробут, не покладаючись ні на чийсь допомогу. Узагальнюючи сказане, він приходить до стисло-логічного висновку, що “сила кооперативу – в самодіяльності, через те кооператив не потребує від когось допомоги”. І свої твердження він підкріплює конкретними прикладами із практики функціонування кооперативів у зарубіжних країнах, підкреслюючи, що “деякі кооперативи вважають допомогу кооперативам з боку держави навіть шкідливою для їхньої незалежності” (Martos, 2007). Ось тут ми підійшли до однієї із важ-

ливих складових в діяльності кооперативу, а саме: його взаємовідносини з державними структурами. В сьогоденні умовах розвитку кооперативного руху це є чи не одна з найбільш важливих і одночасно складних систем взаємозв'язків між кооперативами і державою. Безумовно, непросто цю проблему розв'язували в країнах Західної Європи, досвід розвитку кооперації яких досліджував Б. Мартос. З цього приводу він навіть досвід діяльності англійських кооператорів (до речі нагадати, що Англія є батьківщиною початку розвитку кооперативного руху), які не просять “у держави, окрім свободи діяльності та невтручання в їхні справи. Вони не бажали державної допомоги й були б занепокоєні, коли б вона була б їм



запропонована” (Martos, 2007). Чи всі кооператори Англії дотримувались таких взаємовідносин з державою? Безумовно, не всі, однак ті, що мають дещо відмінні погляди щодо державної допомоги “уявляють собі цю допомогу головним чином у формі кредиту, позички, а не безповоротних субсидій” (Martos, 2007).

Тепер поглянемо на ці взаємовідносини з позицій вітчизняних фермерів. У нас вони інакші, й ми не віднайдемо українського фермера-кооператора, власника особистого селянського господарства чи інших аграрних виробників, які би заперечували можливість використання допомоги з боку держави у будь-яких формах. Чому це так, а не інакше? Відповідь на поставлене питання є досить складна, суперечлива і неоднозначна. Передусім на цю проблему варто дивитися глибше, ґрунтовніше і детальніше, ніж будь-хто собі це уявляє. Насамперед розглянемо це з позиції глобалізму. Англійські кооператори на час дослідження розвитку кооперативного руху Б. Мартосом у зарубіжних країнах мали значний практичний досвід здійснення кооперативних зв'язків, які формувалися поступово на еволюційній основі. А у нас, як часто говорять, все інакше. Ми проторуємо шлях, який не проходили розвинуті країни Заходу, розвиток кооперативного руху в яких вивчав Б. Мартос.

Отож, ми рухаємося від соціалізму розвинутого до капіталізму зародкового. Тут пригадаємо слова з пісні В. Висоцького: “Это вам не равнины, здесь климат иной”. До цього додамо, що при цьому переході від одного суспільного ладу до іншого не тільки клімат інший, а все, що з ним пов'язане, також інше. І ще раз нагадаємо, що наша держава на початку ХХ століття торувала вперше у світі шлях до соціалізму, а в кінці ХХ століття вектор руху змінився, і знову ми перші рухаємося у зворотному напрямку – від соціалізму до капіталізму. А як проходити ці складні лабіринти руху, які механізми цих процесів відомо хіба що Всевишньому. І саме тому в нас кооперативний рух розвивається інакше.

Кооператори періоду Б. Мартоса мало звертали увагу на допомогу держави. І це цілком закономірно й виправдано та пояснюється тим, що наші господарники вийшли із адміністративно-командної системи, при якій держава здійснювала управління всіма сферами суспільних відносин, а керівники організаційно-господарських структур у різних галузях національного господарства були відповідальними виконавцями різних команд, які надходили зверху.

В економічній енциклопедії адміністративно-командна система трактується, як “система управління економікою країни, в якій вирішальна роль належить адміністративно-командним методам і влада зосереджується в руках вищого бюрократичного апарату (партійного, радянського, господарського)” (Mochernyi, 2000). Поряд з цим важливо взяти до уваги те, що ця система формувалася протягом усього періоду існування радянської влади, а це понад 70

років. І стверджувати, що в сучасних умовах адміністративно-командна система відійшла у небуття, помилково, її системи ще довго будуть давати про себе знати не тільки у розв'язанні проблем кооперативного руху, а й в інших сферах національного господарства. Минуле у розвитку суспільно-економічних явищ не зникає раптово зі сфер суспільних відносин, а поступово під впливом чинників внутрішнього і зовнішнього середовища трансформується в інші важелі господарського механізму. Бажання реформаторів раптово змінити ті чи інші сфери виробничої діяльності в силу вищевказаних умов залишаються добрими і привабливими намірами, а не позитивними результатами здійснення ними тих чи інших заходів і заходів. Ось ці – закономірно діючі тенденції і обумовлюють не забезпечення параметрів розвитку кооперативного руху в таких рамках, як це передбачалося чи передбачається.

Не менш важливе значення для сьогодення умов розвитку кооперації має дослідження Б. Мартоса щодо функціонування механізму задоволення потреб членів кооперативу. У період реформування аграрних відносин наші реформатори у сферах формування кооперативних відносин більшою мірою концентрували увагу на одержанні позитивних результатів у формуванні кооперативів і меншою – на дію тих чинників, які саме і забезпечували ефективний розвиток кооперації.

Передовсім це стосується тих складових кооперативного руху, які у найбільшій мірі сприяють задоволенню потреб членів функціонуючого кооперативу. Ці питання досить детально обґрунтував Б. Мартос у своїй праці “Теорія кооперації”, а ми основні з них подали у таблиці 3.

Лаконічні висловлювання автора монографії про те, що спільні потреби задовольняються спільними засобами, є актуальними і для сучасних умов розвитку кооперативного руху. Заснування і ведення конкурентного підприємства на кооперативній основі забезпечується передусім за рахунок засобів усіх членів кооперативу. Розширення підприємницької діяльності здійснюється у прямо пропорційній залежності, а саме: збільшення чисельності осіб, що передбачають у кооперативі, обумовлює збільшення обсягів виробництва продукції. Ці процеси сприяють підвищенню конкурентоспроможності кооперативного підприємства, яке з часом може конкурувати з приватними підприємствами і “навіть загрожує витіснити їх з ринку та цілком заступити їх місце”.

Заслугує на увагу сучасних кооператорів погляд Б. Мартоса на сутність капіталістичного і кооперативного підприємства. Його трактування цих підприємств з позиції оцінки їх відмінностей у питаннях формування їхніх цілей є цінним для вітчизняних законодавців. Адже в умовах сьогодення часто не враховуються ці суттєві відмінності між приватними і кооперативними підприємством при формуванні, скажімо, системи оподаткування їх діяльності.

**Таблиця 3**

Механізм задоволення потреб членів кооперативу (Martos, 2007)

№	Питання, сформувані нами	Відповіді із тексту вищевказаного джерела
1	Як задовольняються спільні потреби членів кооперативу?	Спільні потреби задовольняються і спільними засобами. Ці потреби й задовольняються спільно, а засобом для того служить підприємство, яке ведеться на спільний рахунок усіх учасників
2	Яка роль цього підприємства у кооперативній діяльності?	Це спільне підприємство, яке б воно було незначне, служить дуже важливим проявленням кооперативної діяльності; більше того, всяке кооперативне підприємство має нахил все більше й більше розростатися відповідно до зросту кількості членів кооперативу
3	Які процеси відбуваються, коли кооператив створює і розширює своє підприємство?	Утворюючи й поширюючи своє підприємство, кооператив бере на себе функції підприємця, робить конкуренцію приватним підприємцям і навіть загрожує витиснути їх з ринку та цілком заступити їх місце
4	Як ведеться це підприємство і хто має на нього право?	Це підприємство ведеться на спільний рахунок усіх учасників кооперативу; воно гуртове: воно належить всім членам, всі мають право користуватися всіма його вигодами; всі також і відповідають за нього перед сторонніми особами
5	Яка відмінність між капіталістичним і кооперативним підприємствами?	Коли капіталіст організовує підприємство, то виключно для того, щоб одержати зиск; цей зиск іде на його користь і збільшує його частку в суспільному розподілі. Кооператив також ставить метою збільшення частки своїх членів у суспільному розподілі. Але очевидно, що кооператив утворює це підприємство не ради зиску на капітал
6	Яка ціль капіталістів при створенні спільних підприємств?	Коли група капіталістів утворює спільне підприємство, то єдиною метою його є зиск. Це – одна вигода, яку одержують капіталісти від утвореного ними підприємства: і для кожного з них ця вигода тим більша, чим більший капітал він вніс
7	Як ці справи повинні ставитися в кооперативі?	В кооперативі справа повинна ставитися зовсім інакше. Кооперативне підприємство може не мати зовсім зиску і в той же час може давати великі вигоди членам кооперативу. Ця вигода полягає в користуванні підприємством, і чим більша ця вигода, тим більше член кооперативу використовує кооперативне підприємство

Тут варто взяти до уваги, що кооперативні суб'єкти господарювання є неприбутковими і тому не підлягають оподаткуванню. Саме врахування цієї відмінності є однією із важливих складових розвитку кооперативного руху в сучасних умовах і на перспективу.

Досліджуючи всебічно кооперацію, Б. Мартос звертав увагу не тільки на основні складові розвитку кооперативного руху, а на деякі другорядні або похідні ознаки розвитку кооперативу. Результати його дослідження наведені в таблиці 4. Особливої уваги для сучасного розвитку аграрного виробництва взагалі й кооперації зокрема заслуговують діючі взаємовідносини сільськогосподарських виробників з посередниками. В економічній літературі посередник трактується як “особа, фірма, організація, що перебуває між виробником та споживачем товарів та сприяє їх взаєминам” (Osovska et al., 2009).

Це визначення є характерним для країн з розвинутою економікою. У нашій державі, в якій формуються ринкові основи господарювання, проблеми посередництва є дещо відмінними, особливо в аграрній сфері. Сучасне вітчизняне аграрне виробництво, як відомо, характеризується наявністю значної кількості дрібних товаровиробників, які забезпечують близько 50 %, а в деяких регіонах – і більше відсотків виробленої сільськогосподарської продукції. У ці взаємини між виробниками і споживачами вступають посередники. При цьому більшість їх працює, як сьогодні прийнято говорити, в тіні. І паритетності у цих взаємовідноси-

нах немає, адже значна частина всього того, що створюється важкою працею аграрних виробників, присвоюється цими посередниками. Саме через це багато сільських трудівників самі реалізують свою вироблену продукцію споживачам. Проте, з іншого боку, не всі аграрні виробники здатні це зробити. І це обумовлено насамперед тим, що аграрним виробництвом переважно займаються громадяни передпенсійного і пенсійного віку, часто їхні господарства – на значній віддалі від великих міст, транспортне сполучення з якими утруднене, та ін.

Через такі обставини селяни змушені користуватися послугами посередників, дії яких є досить обтяжливими для дрібних аграрних виробників. Який вихід із такого становища? Рекомендацій як науковців, так і практиків є чимало. Проте в сьогоденні умовах подальшого реформування аграрних відносин найбільш ефективним ми вважаємо налагодження діяльності збутових кооперативів. І тільки після напрацювання у цих напрямках певного досвіду кооперативних формувань, їх економічного зміцнення можна повною мірою погодитися із твердженням Б. Мартоса про те, що з посередниками кооперативні структури можуть вступати “в постійні ділові стосунки з гуртовиками і навіть з комісіонерами”. В економічній літературі комісіонер трактується як “особа, яка продає та купує товари від свого імені, але за рахунок і за дорученням товаровиробника або посередника за обумовлену винагороду (комісію)” (Osovska et al., 2009).

**Таблиця 4**

Деякі другорядні або похідні ознаки кооперативу (Martos, 2007)

№	Питання, сформувані нами	Відповіді з тексту вищевказаного джерела
1	Як відбивається створення кооперативу на діяльності посередників?	Утворення кооперативу завжди тяжко відбивається на становищі посередників, певною мірою позбавляє їх монопольного становища
2	Як на практиці взаємодіють кооперативи з посередниками?	На практиці дуже часто кооперативи не тільки не займають ворожого становища супроти декотрого з посередників, але й, навпаки, дуже часто користуються їхніми послугами, вступаючи в постійні ділові стосунки з гуртовиками і навіть з комісіонерами
3	Як впливає створення кооперативом такого підприємства на стосунки з посередниками?	Якщо кооператив утворює власне підприємство, то вже тим самим він утворює конкуренцію аналогічному приватному підприємству і не тільки позбавляє його монопольного становища, але може загрожувати існуванню подібних приватних підприємств
4	Яке ставлення кооперативу до капіталістичного зиску?	Кооперативам властиво стремління знищити капіталістичний зиск, але це знову-таки не є самостійна ознака кооперативу, вона виникає із стремління поліпшити добробут своїх членів шляхом заведення підприємства
5	Як впливає кооперативне підприємство на своїх членів?	Збільшує трудовий заробіток учасників або зменшує їхні видатки на потреби споживання; адже зменшення видатків і збільшення заробітку досягаються, як ми бачили, за рахунок зменшення зиску приватних підприємств
6	Як кооперація впливає на функціонування капіталу?	Кооперація приводить до зменшення зиску на капітал; дякуючи кооперативам, продукти народного господарства стають власністю не капіталістів, а організованих у кооперативи працюючих мас або споживачів. Кооперація сприяє зменшенню ролі капіталістів у народному господарстві, а натомість збільшенню ролі працюючих

Але до цих цивілізованих системи взаємовідносин в аграрному секторі економіки України слід прямувати саме через розвиток кооперативних структур, передусім збутових кооперативів. Особливої уваги в розробках Б. Мартоса заслуговують його твердження, що сформувані у відповідях на 3–6 питання таблиці 4. Безумовно, час вніс певні корективи, адже вчений писав свою “Теорію кооперації” у 20-х роках минулого століття, а нами проводиться дослідження на початку ХХІ століття. Однак, з іншого боку, його висловлювання є цінним дороговказом для подальшого розвитку кооперативного руху в національній економіці.

У своїй праці Б. Мартос проводив узагальнення визначення конкретної категорії після деталізованого дослідження її суті та значення у тих чи інших системах суспільних відносин. Дане твердження ми можемо підкріпити його визначенням кооперативу. Ось яке тлумачення він дав цьому поняттю: “Кооператив є добровільне, на принципі рівноправності і самодопомоги засноване об’єднання людей з метою поліпшити свій добробут шляхом ведення на спільний рахунок підприємства, яке має збільшувати трудовий заробіток учасників або зменшувати їхні видатки на споживання відповідно до використання ними цього підприємства, а не за кількістю вкладеного капіталу” (Martos, 2007). Сказано хоча і просторово, однак лаконічно і, що важливо, охоплено всі важливі складові функціонування кооперативу.

### Висновки

Таким чином, проведені дослідження праці Б. Мартоса “Теорія кооперації” і сучасного кооперативного руху дозволяють констатувати таке:

– основні положення, висловлювання, твердження, що містяться у досліджуваній монографії, не втратили свого значення і суті для відновлення та по-

дальшого розвитку в сучасних умовах і на майбутнє кооперативного руху. В цьому полягає актуальність даної праці;

– особливої уваги як науковців, так і практиків, що займаються розв’язання проблем кооперативного руху в сучасних умовах, заслуговують матеріали щодо загальних основ формування кооперативів, необхідності, мети й ролі капіталу в їхній діяльності (табл. 1); основних ознак і принципів функціонування кооперативу (табл. 2); механізму задоволення потреб членів кооперативу (табл. 3) та інші важливі аспекти кооперативної діяльності;

– оригінальність досліджуваної праці в тому, що вона охоплює як теоретичні аспекти розвитку кооперації, так і практичні ілюстрації їх реалізації. Автор на конкретних прикладах продемонстрував, як функціонують ті чи інші складові кооперативного руху, що дозволяє кожному, хто причетний до кооперації, проникнути в суть функціонування кооперативів і таким чином поповнити та зміцнити свої знання з кооперації.

### References

- Andriichuk, V. H. (2007). Kapitalizatsiia silskoho hospodarstva: stan i ekonomichne rehulivannia rozvytku. Nizhyn: Aspekt. Polihrafiia (in Ukrainian).
- Dankevych, A. E. (2011). Peredumovy ta osnovni prychyny rozvytku ahrokhodnyhiv. Ekonomika APK, 5, 139 (in Ukrainian).
- Horbonos, F. A., Yankovska, L. N., & Pavlenchuk, N. F. (2011). Kooperatsiia v ahrobiznesi. Lviv: Lvivskyi universytet biznesu ta prava (in Ukrainian).
- Horbonos, V. F. (1997). Pro teoretychni zasady rozvytku kooperatsii. Ekonomika APK, 3, 36–38 (in Ukrainian).

- Lupenko, Yu. O., & Kropyvko, M. F. (2013). Ahrokhodynhy v Ukraini ta posylennia sotsialnoi yikh spriamovanosti. *Ekonomika APK*, 7, 6–12 (in Ukrainian).
- Malik, M. I. (2012). Instytuttsialni zasady i rozvytok sotsialnoho kapitalu v aharnii sferi. *Ekonomika APK*, 1, 182–185 (in Ukrainian).
- Malik, M. I., Shpykuliak, O. H., & Pekhov, V. A. (2015). Rozvytok kooperatyvnykh vidnosyn v aharnii sferi ekonomiky. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, 3(28), 5–11 (in Ukrainian).
- Martos, B. (2007). Teoriia kooperatsii. *Ukrainska ekonomichna dumka: Khrestomatiiia. Uporiad. S.M. Zlupko.* – K.: Znannia, 530–539 (in Ukrainian).
- Mochernyi, S. V. (2000). *Ekonomichna entsyklopediia: U trokh tomakh. T.1. K.: Vydavnychiy tsentr “Akademiia”* (in Ukrainian).
- Moldavan, L. V. (2000). Rol silskohospodarskykh obsluhovuiuchykh kooperatyviv u protsesi reorhanizatsii KSP. K.: Tacis. Spriannia rozvytku silskohospodarskykh kooperatyvnykh orhanizatsii v Ukraini (in Ukrainian).
- Osovska, H. V., Yushkevych, O. O., & Zavadskyi, Y. S. (2009). *Ekonomichniy slovnyk.* K.: Kondor (in Ukrainian).
- Shulskyi, M. H. (2015). Olha Bachynska – vidoma zhinka-kooperator XX stolittia. *Stalyi rozvytok ekonomiky*, 3, 282–286 (in Ukrainian).
- Tomych, I. F., Korinets, R. Ia., & Hrytsenko, M. P. (2013). Silskohospodarskyi obsluhovuiuchy kooperatyv: pochatok shliakhu: praktychnyi posibnyk. K.: EDELVEIS (in Ukrainian).
- Ukrainski kooperatory (1999). *Istorychni narysy. Knyha 1.* Lviv: Vyd-vo “Ukooposvita” Lvivskoi komertsiiinoi akademii (in Ukrainian).
- Ukrainski kooperatory (2001). *Istorychni narysy. Knyha II.* Lviv. Vyd-vo Lvivskoi komertsiiinoi akademii (in Ukrainian).
- Ukrainski kooperatory (2007). *Istorychni narysy. Knyha 3.* Lviv: Vyd-vo Lvivskoi komertsiiinoi akademii (in Ukrainian).
- Zinovchuk, V. V. (2001). *Orhanizatsiini osnovy silskohospodarskoho kooperatyvu. Druhe vydannia, dop. i pererob.* K.: Lohos (in Ukrainian).
- Zlupko, S. (1996). *Teoriia kooperatsii.* Borysa Martosa. Lvivskyi politekhnich, 12–13 (in Ukrainian).